

щенко. У квітні 1984 р. у м. Біла Церква відбулася судова розправа над Дж. Бабенко (ст. 187, ч. 1)¹⁸⁵.

Лише проголошення КПРС курсу на перебудову радянського суспільства в середині 1980-х років пригальмовує, а наприкінці 1988 р. припиняє дію маховика репресій як за релігійною ознакою, так і за інакодумство.

Виявлені архівні матеріали, а також опублікована документальна база дають підстави стверджувати, що Київщина внаслідок географічної специфіки та етнічної строкатості упродовж 1919–1980-х рр. постійно перебувала в епіцентрі репресивних заходів радянської влади. Політичні репресії на Київщині у досліджуваний період мали перманентний характер і являли собою комбінацію директив центру та локальних ініціатив місцевих органів влади у боротьбі з «ворогами народу».

Бажан О. Репрессивная деятельность органов ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ на Киевщине в период 1919–1980-е гг.

В статье на основании малоизвестных архивных материалов проведен комплексный анализ репрессивной политики советской власти на протяжении всего периода ее существования в Киевской области. Исследуются специфика, интенсивность и технологии политических репрессий.

Ключевые слова: политические репрессии, Киевская область, тоталитарный режим.

Bazhan O. Repressive activity of VYChK–GPU–NKVD–KGB bodies in Kyiv region during 1919–1980th.

Based on little-known archival documents the complex study of repressive politics of Soviet authority in Kyiv region during all period of its existence was made. The specific character as well as intensity and methods of political repression were investigated.

Key words: political repression, Kyiv region, totalitarian regime.

¹⁸⁵ Лажно О.П. Опозиція в євангельсько-баптистському русі в УРСР (середина 40-х – 80-ті роки ХХ століття): дис. ... канд. іст. наук. – Полтава, 2008. – С. 195, 196.

ОСОБА У КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ

*Віктор Прокопчук**

**Доля Дмитра Богацького:
від голови Кам'янець-Подільського
наукового товариства ВУАН
до «ворога народу»**

У статті висвітлено життєвий шлях, педагогічну та наукову діяльність подолянина, викладача кількох кам'янецьких вишів, науковця, протягом 1926–1928 рр. — голови Кам'янець-Подільського наукового товариства Всеукраїнської академії наук Дмитра Олександровича Богацького, репресованого у справі «Спілки визволення України».

Ключові слова: Кам'янець-Подільський, наукове товариство, Всеукраїнська академія наук, дослідження, репресії.

Мартиролог борців за незалежність буде неповним, якщо не долучити до нього ім'я справжнього патріота України, палкого прихильника й популяризатора національної ідеї подолянина Дмитра Олександровича Богацького.

* Прокопчук В.С. — доктор історичних наук, професор, директор Наукової бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка.

Глава родини, священник Олександр Григорович Богацький, хоча і походив із Чернігівщини, але все життя прожив на Поділлі. З 1882 р. обслуговував Купинську, а згодом — Грицівську парафію на Кам'янецьчині¹. У 1894 р. отримав сан протоієрея і був переведений до Нестерівців². Нестеровецька парафія була однією з найбільших і знаних у Подільській єпархії. Тут 42 роки чесної служби віддав нестерівчанам отець Матвій — дід Михайла Коцюбинського, упорядкував церковне господарство, одним із перших розпочав навчання сільських дітей у церковно-парафіяльній школі³. Примножував традиції попередників і отець Олександр. Зі своєю великою сім'єю (з матушкою Ганною дали життя 16 дітям) трудився на двадцятип'ятигектарному полі, що в Поповій долині, неподалік залізниці, подавав приклад благочестя, високої моралі, турботи про дітей.

Високо цінуючи знання, батьки прагнули дати ґрунтовну освіту всім дітям. Десятеро вцілілих хлопчиків і дівчаток пройшли єпархіальні училища, Подільську духовну семінарію. Дехто здобув і вищу освіту. Павло закінчив офіцерську школу у Вільно, став підпоручиком⁴, а згодом — журналістом, літератором, ученим. Микола пройшов повний курс Санкт-Петербурзької духовної академії, служив помічником інспектора Кишинівської та Кам'янець-Подільської духовних семінарій⁵. Григорій навчався у Варшавському університеті, брав активну участь у діяльності української земляцької громади, її драмгуртка, працював у різних державних установах УНР, редколегіях журна-

¹ Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета / Под ред. Н. И. Яворовского. – Каменец-Подольский, 1895. – Вып. 7. – С. 492, 479.

² Нині село Нестерівці Дунаєвецького району Хмельницької області.

³ Труды Подольского церковного историко-археологического общества / Под ред. Е. Сецинского и Н. Яворовского. – Каменец-Подольский, 1911. – Вып. 11. – С. 27.

⁴ Енциклопедія української діаспори. – К.; Нью-Йорк; Чикаго; Мельбурн, 1995. – Т. 4: Австралія, Азія, Африка. – С. 45.

⁵ Державний архів Хмельницької області (далі — ДАХО), ф. Р-6193, оп. 12, спр. П-30428, арк. 156–158.

лу «Село», газети «Вісті», поділяв погляди соціалістів-федералістів⁶. У 1921 р. на педкурсах у Кам'янці-Подільському навчався Михайло. Педагогами стали доньки Ліда та Олена.

Виховані в дусі поваги до національних традицій Богацькі швидко прийняли ідею української незалежності, пропагували її. А коли настав час практично втілювати цю ідею в життя, кожен посів своє місце в шерензі борців. Павло Богацький з Микитою Шаповалом видавали в Києві журнал «Українська хата», гуртували навколо нього й публікували твори В. Винниченка, М. Вороного, М. Євшана, Г. Журби, О. Коваленка, О. Кобилянської, Б. Лепкого, О. Олеся, М. Рильського, П. Тичини, Г. Чуприни, С. Черкасенка.

У 1914 р. Павло Олександрович був заарештований і засланий до Наримського краю. У квітні 1917 р. секретарював на першому Українському конгресі. Як військовий, очолив київську столичну міліцію, 1919 р. — Кіш охорони республіканського ладу. У Кам'янці-Подільському працював архіваріусом новоствореного українського державного університету. В еміграції, у соціологічному інституті М. Грушевського, здобув докторський ступінь, став літературознавцем, активним членом Наукового товариства ім. Т. Шевченка⁷.

У 1922 р. чекісти стратили Бориса і Лиду «за участь у петлюрівських організаціях»⁸. Учителька Могилівської початкової школи, що біля Дунаївців, Лідія Олександрівна входила до дунаєвецької «Просвіти», в 1919 р. — до просвітницького гуртка українських галицьких вояків, пропагувала книгу, українську пісню⁹. І цього виявилось достатньо, щоб засудити її до смертної кари. Та ж «участь у петлюрівських організаціях» була причиною арешту братів Михайла, Миколи, Дмитра. У 1929 р. репресій зазнала вчителька Дунаєвецької школи фабрично-за-

⁶ ДАХО, ф. Р-6193, оп. 12, спр. П-30340, т. 1, арк. 13.

⁷ Див.: Прокопчук В.С. Павло Богацький — повернення в Україну / Віктор Прокопчук // Вільна Думка. – Австралія, 2000. – Ч. 1, 2. – С. 14, 15.

⁸ ДАХО, ф. Р-61936, оп. 12, спр. П-18562, арк. 4.

⁹ Завальнюк О.М. Українська Галицька Армія на Поділлі / О. М. Завальнюк, С. В. Олійник. – Кам'янець-Подільський, 2001. – С. 106.

водського навчання при «Дунсукно» Олена Олександрівна Богацька¹⁰.

Яскравий слід на терені освіти, науки і краєзнавства залишив старший син Богацьких Дмитро. Народився він 10 лютого 1882 р. у Купині. Навчався в Кам'янець-Подільській духовній семінарії, потім — на природничому факультеті Дерптського університету, який закінчив у 1909 р.

Деякий час давав приватні уроки. У 1911–1913 рр. відбував військову повинність. З початку війни і аж до 1918 р. служив санітаром Червоного Хреста¹¹.

1918 р. оселився в Києві, працював перекладачем газети «Останні вісті», а пізніше — у Бюро української преси¹².

Як тільки столицю захопили денікінці, виїхав на Поділля, до Нестерівців, і жив там до грудня 1920 р., виїжджаючи до Кам'янця-Подільського лише в пошуках роботи та необхідних книг. У 1920 р. був вперше заарештований радянськими органами в справі брата Павла, якого розшукували чекісти¹³.

У грудні 1920 р. переїхав до Кам'янця-Подільського, спочатку працював помічником завідувача земельного відділу міського комунгоспу. Одночасно читав географію і природничі науки в школі для дорослих. У 1921 р. викладав ботаніку на педкурсах, 1922 р. був обраний асистентом кафедри етнології новоствореного сільськогосподарського інституту. У 1924 р. читав лекції на робфаці Сільськогосподарського інституту, педкурсах та в школі для дорослих, згодом реорганізованій у лісову профшколу.

За Дмитром Олександровичем закріпився авторитет одного з чільних природознавців-дослідників. Він брав участь у підготовці статуту Товариства любителів і дослідників природи, активно проводив дослідницьку роботу. Тому був висунутий до складу ініціативної групи з 10 осіб (професори Полонський, Храчевич, Неселовський, краєзнавці Сіцинський, Філь, Зборовець, Недужий та інші), яка на пропозицію наукового співробітника

¹⁰ ДАХО, ф. р. 6193, оп. 12, спр. П-19094, арк. 1.

¹¹ Там само, спр. П-18562, арк. 4.

¹² Там само, арк. 8.

¹³ Там само, арк. 4.

ВУАН¹⁴, професора П. В. Клименка готувала проект статуту і відкриття Наукового товариства ВУАН у Кам'янці-Подільському.

У складі колективу науковців йому випало завідувати природничо-математичною секцією, бути заступником голови, скарбником і тривалий час очолювати Товариство. Якщо перший тимчасовий керівник проф. В. П. Храчевич головував у Товаристві з 2 червня по 26 липня 1925 р. — менше двох місяців, проф. О. М. Полонський — півроку, то Дмитро Олександрович — протягом 1926–1928 рр.¹⁵ Він не лише вів спільні засідання, а й координував роботу краєзнавчої, історико-філологічної, педагогічної і соціально-економічної секцій, очолював редакційну комісію «Записок», перший том яких побачив світ 1928 р., часто виступав з науковими доповідями, повідомленнями, публікувався в наукових виданнях. Вже 5 липня 1925 р. першу доповідь присвятив порівнянню рослинності Криму й Поділля і здивував навіть фахівців умінням аналізувати, порівнювати, узагальнювати, підтримувати дискусійний характер наукових засідань¹⁶. Його дослідження природи Кам'яничини мали як пізнавальне, так і прикладне значення.

Дмитро Олександрович залучав до роботи в науковому товаристві не тільки науковців Кам'янця-Подільського, а й краєзнавців інших округів. На 1 січня 1928 р. з 97 членів 35 представляли периферію — Тульчинщину, Проскурівщину, Кам'яниччину. Активно співпрацювали з Товариством педагоги Голубиницької сільськогосподарської профшколи, що на Дунаєвеччині, її директор Михайло Іванович Котлярченко¹⁷.

Однак працювати ставало все важче. Прес репресій — ідеологічних і фізичних — немилосердно затискував будь-яку ініціативу і творчість. Ішов пошук ворогів і в навчальних закладах. Була заарештована і звинувачена в контрреволюційній діяльності група викладачів та учнів педкурсів Інституту на-

¹⁴ ДАХО, ф. р. 6193, оп. 12, спр. П-18562, арк. 5 зв.

¹⁵ Записки Кам'янець-Подільського наукового товариства ВУАН. – Кам'янець на Поділлі, 1928. – Т. I. – С. 94.

¹⁶ Там само. – С. 98.

¹⁷ Там само. – С. 94, 95.

родної освіти. Численні комісії вивчали становище в лісовій профшколі, виявляючи небажаних радянській владі осіб. У 1929 р. одна із них визнала Д. О. Богацького таким, «що веде агітацію серед учнів, завжди відстоює ретельно тих учнів, стосовно яких з ініціативи осередку ЛКСМУ та старостату ставилося питання про виключення зі школи як соціально чужого елементу», й рекомендувала звільнити з роботи¹⁸.

Це звільнення в матеріальному відношенні було не особливо відчутним, бо з 1927 р. Дмитро Олександрович викладав курс кристалографії й мінералогії в хімічному технікумі. Гнітила атмосфера підозри і недовіри. Все частіше в «Червоному кордоні» піддавалися критиці представники наукової інтелігенції, в тому числі — члени Наукового товариства ВУАН, яке він очолював. З початком арештів у справі «Спілки визволення України», зокрема Ю. Й. Сіцинського, Ю. П. Філя, Є. Г. Кондрацького та інших, Товариство припинило діяльність.

31 січня 1930 р. був заарештований і Дмитро Олександрович. У цей день уповноважений особливого відділу 23-го прикордонного загону ДПУ Бріччі провів перший допит. «В антирадянських організаціях, у білій, петлюрівській і польській арміях ніколи не служив і ніяких посад не займав», — намагався розвіяти непорозуміння Дмитро Олександрович¹⁹. Однак відчув, що йому задалегідь підготовлено цілий пакет звинувачень.

Основні з них — соціальне походження, перебування за кордоном братів Павла та Георгія із сім'ями, розстріл молодших брата і сестри «за належність до контрреволюційної організації». Йому приписувалася ініціатива створення наукового товариства, «в яке ввійшла шовіністично налаштована інтелігенція з контрреволюційним минулим», і яке «поширювало вузьконаціоналістичні ідеї, готувало кадри для боротьби з Радвладю». Д. О. Богацький обвинувачувався також у зв'язках із членами «СВУ» Ю. П. Філем і Ю. Й. Сіцинським, через яких нібито «вів боротьбу проти прийому в Товариство комуністів, підтримував зв'язки з правими колами ВУАН». Водночас він,

¹⁸ ДАХО, ф. р. 6193, оп. 12, спр. П-18562, арк. 18, 19.

¹⁹ Там само, арк. 5.

начебто, «мав зв'язки зі студентським підпіллям хімічного технікуму», підтримував в Кам'янецькій лісопрофшколі «дітей позбавленців-куркулів», ігноруючи при цьому «учнів з пролетарського середовища»²⁰.

Другий протокол допиту від 1 лютого 1930 р. наповнений інформацією, яка засвідчує рівновагу Дмитра Олександровича, його спробу спростувати надумані звинувачення. Він твердив: «На кам'янецькі педагогічні курси я вступив викладачем ботаніки в 1921 академічному році. Під час весняного триместру декілька учнів цих курсів були арештовані і розстріляні у зв'язку з викриттям контрреволюційної організації. Скільки учнів було арештовано і скільки було розстріляно, не пам'ятаю, у мене лекцій не було»²¹.

Шукав контраргументів щодо інших звинувачень: «Що послужило причиною виключення мене з лісової профшколи, я не знаю, оскільки в офіційному повідомленні було вказано, що звільнений із-за перевантаження роботою». Намагався доказати абсолютну непричетність до літературного гуртка хімічного технікуму, заперечити покази студента Маркотенка, який під тиском слідчого вказав, що мав зустрічі з Д. О. Богацьким у липні 1928 р. в парку та згодом, у січні 1929 р., у магазині Фрайберга (при чому Маркотенко заявив, що під час останньої зустрічі «на прощання він (Д. О. Богацький. – В. П.) порадив мені дотримуватися обережності та конспірації»)²². Закликав слідчого оцінити характер діяльності наукового товариства за протоколами, які «велися досить акуратно і можуть дати прекрасні докази того, що ні найменшого відтінку шовінізму не було і бути не могло, оскільки я абсолютно не поділяю ніяких шовіністичних ідей»²³.

Однак часу в співробітників ДПУ на тривале слідство не було — потужний карний механізм «дотягував» справу сфабрикованої «Спілки визволення України», готував харківське

²⁰ ДАХО, ф. р. 6193, оп. 12, спр. П-18562, арк. 21.

²¹ Там само, арк. 8.

²² Там само, арк. 16.

²³ Там само, арк. 5.

судилище, яке мало застрашити інтелігенцію, яка протистояла більшовицькому тоталітаризму, запроваджуваному під виглядом «пролетарської демократії».

І хоч Д. О. Богацький «винним себе не визнав», все ж уповноважений Бріччі за погодженням з начальником особливого відділу Гросманом в обвинувальному висновку запропонував направити справу на розгляд судової трійки при колегії ДПУ «з клопотанням про ув'язнення Богацького Дмитра Олександровича в концтабір строком на вісім років». З висновком погодилися заступник начальника загону О. Євгенєв і начальник Кам'янецького 23-го прикордонного загону ДПУ О. Грозний (Сафес)²⁴.

25 лютого 1930 р. судова трійка колегії ДПУ постановила: «Богацького Дмитра Олександровича — ув'язнити в концтабір строком на п'ять років, рахуючи строк з 30 січня 1930 року»²⁵.

Вдома, по вулиці Училищній, 12, залишилася старенька мати. А шлях її старшого неодруженого 48-річного сина простелився у безвість...

Родина Богацьких заслуговує не лише на повернення на скрижалі історії. Богацькі мають посісти почесне місце в іконостасі видатних українських постатей, борців за втілення в практику українського державотворення національної ідеї. Було б правильно назвати ім'ям Богацьких вулицю в с. Нестерівці на Дунаєвеччині, відкрити експозиції у нестеровецькому та дунаєвечькому музеях, видати в Україні праці Павла Богацького, а на приміщенні музею, де протягом 1925–1929 рр. базувалося Кам'янець-Подільське наукове товариство ВУАН, встановити меморіальну дошку, яка б увічнила подвиг подвижників-краєзнавців Поділля та їхнього голови — Дмитра Олександровича Богацького.

Прокопчук В. Судьба Дмитрия Богацкого: от председателя Каменец-Подольского научного общества ВУАН до «врага народа».

В статье освещается жизненный путь, педагогическая и научная деятельность подполянина, преподавателя нескольких каменецких ву-

²⁴ ДАХО, ф. р. 6193, оп. 12, спр. П-18562, арк. 22.

²⁵ Там само, арк. 27.

зов, ученого, на протязенні 1926–1928 гг. — председателя Каменец-Подольского научного общества Всеукраинской академии наук Дмитрия Александровича Богацкого, репрессированного по делу «Союза освобождения Украины».

Ключевые слова: Каменец-Подольский, научное общество, Всеукраинская академия наук, исследования, репрессии.

Prokopchuk V. The fate of Dmytro Bogatsky from the head of Kamyanets-Podilsky Society AUAS to the «enemy of the people».

The article reveals a life road, pedagogical and scientific activity of Podillia's teacher of several Kamyanets' higher educational establishments, a scientist, the head of Kamyanets-Podilsky scientific society of the Academy of Sciences of Ukraine Dmytro Oleksandrovych Bogatsky, who was repressed in connection with the case of «The Union of liberation of Ukraine».

Key words: Kamyanets-Podilsky, scientific society, the Academy of Sciences of Ukraine, research, repression.

*Олександр Потильчак**

**Ігор Борисович Шумський (1898–1974):
сходінками службової кар'єри
керівника УПВІ НКВС Української РСР**

На підставі невідомих дослідникам документів з особової справи І. Б. Шумського, інших матеріалів із фондів ГДА МВС України здійснено спробу історично-біографічної реконструкції життєвого шляху та службової кар'єри людини, яка у 1945–1950 рр. очолювала Управління у справах військовополонених та інтернованих НКВС (МВС) Української РСР.

Ключові слова: Ігор Борисович Шумський, Народний комісаріат внутрішніх справ Української РСР, Управління у справах військовополонених та інтернованих.

У січні 1945 р. наказом тодішнього наркома внутрішніх справ СРСР Л. П. Берії існуючий до цього у складі НКВС УРСР

* Потильчак О.В. — доктор історичних наук, професор, завідувач кафедурою джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.